

УДК 930.253:82.0(477)

Н. М. КЛИМОВИЧ*

**СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ У КІНОФОТОДОКУМЕНТАХ
ЦДКФФА УКРАЇНИ ім. Г. С. ПШЕНИЧНОГО**

Здійснено аналіз аудіовізуальних документів із фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, які висвітлюють життя та діяльність вченого-літературознавця, громадського діяча С. О. Єфремова.

Ключові слова: фотодокумент; кінодокумент; “єфремівщина”; “Спілка Визволення України”; судовий процес.

Потреба у комплексному дослідженні життя й діяльності знакових особистостей зумовлює віднайдення та залучення до наукового обігу не відомих досі джерел, зокрема, аудіовізуальних документів. У Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г. С. Пшеничного зберігається невелика добірка документів, які розкривають життєвий шлях видатного вченого-літературознавця, громадського діяча Сергія Олександровича Єфремова.

Найбільш ранній фотодокумент пов’язується з 1905–1910 рр.¹ На фото – портрет молодого літературознавця, саме такого, яким він закарбувався у пам’яті сучасників: “... Обличчя дуже українське, лагідне, спокійне, сказати б – селянське, і така ж вдача. Вдача і обличчя, яким усяка неправда цілком недоступна і це характеризувало Сергія Єфремова в цілому, впадало в очі в усій його постаті, в інтелігентській простоті його поведінки...”².

На іншому знімку бачимо С. Єфремова серед членів редакції газети “Рада” – першого масового видання українською мовою, що виходило у світ коштом українських меценатів³. До цього ж періоду належить ще одна фотографія, на якій С. Єфремов у колі друзів та соратників. Він стоїть поряд із Д. Дорошенком та В. Дурдуківським. Крім них бачимо подружжя Лотоцьких, Матушевських та В. Доманицького⁴.

В архівних зібраннях зберігаються два фотопортрети С. Єфремова того періоду, коли він займав посаду секретаря міжнаціональних справ Генерального Секретаріату Української Центральної Ради⁵. Зображений він також на групових фотознімках членів Генерального Секретаріату Української Центральної Ради першого складу⁶.

Привертає увагу фотодокумент, який висвітлює діяльність С. Єфремова як журналіста. У часи революційних подій він працював над

* *Климович Наталія Миколаївна* – завідувач сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву ім. Г. С. Пшеничного.

С. Єфремов
 Из фондів ЦДКФФА України
 ім. Г. С. Пшеничного,
 од. обл. 0-186039

виданням відновленої газети “Нова Рада”, про що свідчить групова фотографія членів редакції часопису⁷.

Відомо, що після поразки національно-визвольних змагань С. Єфремов відійшов від політики, зосередившись виключно на науковій діяльності у Всеукраїнській Академії Наук, на посаді віце-президента (1923 р.)⁸. Цей період життя відображає світлина, на якій С. Єфремов з громадянською дружиною О. Дурдуківською у групі відпочивальників Будинку відпочинку ВУАН (вересень 1923 р.)⁹. Пізніше він згадував про цей відпочинок у своєму “Щоденнику”: “Несподівано для себе опинився в санаторії... В санаторії добре, тільки велелюдно занадто. Можна буде почитати досхочу та й взагалі пожити поза обридливими обставинами”¹⁰. Цей фотодокумент цінний тим, що він є одним із небагатьох, на якому С. Єфремов зафіксований поруч із О. Дурдуківською. Той факт, що вони разом відпочивали в санаторії свідчить, що громадськість сприймала їх як подружню пару, спростовуючи твердження Н. Павлушкової про те, що їхні стосунки носили виключно платонічний характер¹¹.

Окремим тематичним блоком подано фотодокументи, які розкривають перебіг найбільшого судового процесу над українською інтелектуальною елітою як заключного акорду у “викритті” так званої “Підпільної організації Спілки визволення України” (СВУ), що нібито ставила за мету повалення радянської влади та створення самостійної Української держави. Керівником цієї “контрреволюційної організації” та

С. Єфремов
м. Київ, 1917 р.
Із фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-185746

С. Єфремов серед членів Генерального Секретаріату Центральної Ради.
м. Київ, 1917 р.
Із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-53608

Група відпочивальників Будинку відпочинку ВУАНу в Голосієво.
Другий у верхньому ряду – С. Єфремов.
м. Київ, 13 вересня 1923 р.

Із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиленого, од. обл. 0-186068

головним обвинуваченим було обрано С. Єфремова. За вироком суду 19 квітня 1930 р. С. Єфремов отримав 10 років заслання, звідки не повернувся.

Судове засідання, котре проходило у Харківському оперному театрі, було перетворене на справжню виставу. За спогадами Б. Антоценка-Давидовича, перепустки на засідання давав столичний міськвиконком письменників¹². Завдяки документам маємо змогу бачити зал судового засідання, основні його дійові особи¹³. Серед фотографій – портрети обвинувачених С. Єфремова¹⁴, М. Павлушкова¹⁵, В. Дурдуківського¹⁶, В. Підгаєцького¹⁷, М. Слабченка¹⁸, А. Ніковського¹⁹, В. Мороза²⁰. У групових знімках зафіксовано обвинувачених на лаві підсудних. Серед них – С. Єфремов поруч із В. Чехівським²¹, М. Токаревська, М. Івченко, Л. Старицька-Черняхівська, В. Черняхівський, Б. Матушевський та ін.²².

“Головним диригентом” процесу, керованого з Москви, був В. Балицький, який за іронією долі розділив долю більшості засуджених по цій справі і був розстріляний у 1937 р.²³.

Фотодокументи дають можливість ознайомитись зі спеціально призначеним складом Кримінальної Судової Колегії Надзвичайного Суду

С. Єфремов серед обвинувачених на лаві підсудних на процесі СВУ.
м. Харків, 1930 р.

Із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-44782

УСРР на чолі з А. Приходьком²⁴. Членами суду були Волков, Коробейко, Одинець, Муха, Корженко²⁵. Цікавим фактом є те, що А. Приходько не мав фахової юридичної освіти. До складу суду було введено представників “привілейованого” соціального прошарку – робітників. Про це свідчить одна з фотографій, на якій зображений член суду, робітник заводу “Арсенал” Коробенко²⁶, котрий у минулому належав до партії українських соціал-демократів, але згодом змінив свою політичну орієнтацію²⁷. На цьому ж знімку зображений інший член суду – фольклорист і літературознавець Г. Волков.

У фотодокументах сторона обвинувачення представлена однією світлиною, на якій зображений обвинувач від секції наукових робітників академік І. Соколовський²⁸.

На декількох фотографіях показана сторона захисту²⁹. Зокрема, на одному з фотодокументів поряд із підсудним М. Павлушковим – захисник А. Ратнер³⁰. Саме А. Ратне, за спогадами сучасників, умовив С. Єфремова не виступати на відкритому процесі із заявою про те, що його свідчення надані в ході слідства не відповідають дійсності, запевнивши літературознавця, що подібна заява матиме страшні наслідки для всіх обвинувачених³¹. На одному з фотодокументів зафіксовано момент розмови С. Єфремова зі своїм захисником у залі суду³².

Судовий процес широко висвітлювався у засобах масової інформації. У залі суду велися кіно- та фотозйомки, були присутні представники друкованих видань. Так, на одному із фотодокументів зафіксовано представників преси під час розмови з комендантом суду Громовим³³.

Більшість фотодокументів є репродукціями з єдиного кіносюжету, в якому йдеться про перебіг судового процесу. Цей сюжет увійшов до

кіножурналу “Совкиножурнал” виробництва Центральної студії “Совкино” (№ 18/281, 1930 р.)³⁴, що зберігається у фондах Російського державного архіву кінофотодокументів. Свого часу з нього було зроблено кінокопію, яку передано до архіву у 1963 р.

Збірники кіносюжетів “Совкиножурналу” випускалися з 1925 р., їхні номери складались з кількох самостійних репортажів, які часто не мали тематичного зв’язку³⁵. Випуск “Совкиножурналу” № 18/281 представлено двома сюжетами, один з яких має назву “Осколки петлюровщини. Харьков. На процессе контр. революц. организации “Союз освобождения Украины” /СВУ/”. У кіносюжеті показано переповнений публікою зал судового засідання, членів суду Г. Волкова, А. Приходька, прокурора М. Михайлика, обвинувачів О. Соколовського і П. Любченка, обвинувачених. У першому ряду на лаві підсудних – С. Єфремов, який, помітивши камеру, прикриває обличчя аркушами паперу, демонструючи символічний жест публіциста та науковця, єдиною зброєю якого завжди було друковане слово. Чи то, може, був красномовний жест крайнього розпачу, сорому і безпорадності? Фінальними є кадри, на яких голова Надзвичайного Суду УСРР А. Приходько оголошує вирок.

Іншим цікавим кінодокументом, що стосується С. Єфремова та процесу “СВУ” є один із випусків “Кіножурналу” виробництва Одеської кінофабрики ВУФКУ* (№ 67/162, 1929 р.). Він інформує про розгортання боротьби з так званою “єфремівщиною”³⁶. Кінокадри демонструють мітинги протесту під красномовними гаслами “Геть контрреволюційне паскудство – Ефремовщину і їм подібних”, засідання сесії ВУАН, на якому “академіки категорично засуджували контрреволюційну роботу “єфремівщини”, партійні збори робітників Харківського тракторного заводу, де вони, “у відповідь на контрреволюційні виступи”, подають заяви про вступ до партії. Кінодокумент є важливим для розуміння пропагандистського аспекту даного судового процесу, адже його метою було не лише знищити представників української інтелігенції, громадських та політичних діячів, а й дискредитувати їх в очах громадськості. Фактично тема “єфремівщини” стала продовженням “шумськізма”, “хвильовізма” та “волобуєвщини”.

Порівняно невелика кількість документів у ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, що стосуються життя і діяльності С. Єфремова пояснюється тим, що на довгі роки ім’я цієї непересічної особистості було затавроване. Для радянського уряду його особа становила цінність як учасника небезпечного прецеденту, який використовувався у пропагандистських цілях задля створення образу “внутрішнього ворога”, на контрреволюційні дії якого покладалася провина за основні невдачі влади у внутрішній політиці 30-х рр. ХХ ст. І тільки тому судо-

* ВУФКУ – Всеукраїнське фотокіноуправління.

вий процес над представниками “Спілки визволення України” отримав висвітлення в аудіовізуальних документах.

¹ Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА України), фотодокумент, од. обл. 0-186039.

² *Болабольченко А. Сергій Єфремов / Болабольченко А. Вибрані твори в трьох томах. Том I. – К. : Щек, 2006. – С. 283.*

³ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, фотодокумент, од. обл. 0-186049.

⁴ Там само, фотодокумент, од. обл. 0-186044.

⁵ Там само, фотодокументи, од. обл. 0-185746, 0-186039.

⁶ Там само, фотодокумент, од. обл. 0-8486, 0-53608, 2-8727, 0-186039.

⁷ Там само, фотодокумент, од. обл. 0-8498.

⁸ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-44040.

⁹ Там само, фотодокумент, од. обл. 0-186068.

¹⁰ *Єфремов С. Щоденники (1923–1929 рр.). – К., 1997. – С. 42.*

¹¹ *Наталья Павлушкова / Ю. Семенко (упоряд. тексту). – Л. : Червона калина; Мюнхен, 1999. – С. 20.*

¹² *Антоненко-Давидович Б. СВУ // Неопалима купина. – 1994. – № 1. – С. 43.*

¹³ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, фотодокумент, од. обл. 2-147952.

¹⁴ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-23686.

¹⁵ Там само, фотодокументи, од. обл. 2-147958, 2-23687.

¹⁶ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-23688.

¹⁷ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-17073.

¹⁸ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-44781.

¹⁹ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-23689.

²⁰ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-23685.

²¹ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-223683.

²² Там само, фотодокументи, од. обл. 2-44782, 2-147960, 2-25995, 2-23683, 4-10886, 4-10888.

²³ *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1995. – № 1. – С. 172 – 173.*

²⁴ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, фотодокумент, од. обл. 2-17932, 2-23682.

²⁵ *Глід С. Про організацію, програму і тактику СВУ // Визвольний шлях. – Ч. 5 (68). – С. 9.*

²⁶ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, фотодокумент, од. обл. 2-147956

²⁷ *Шановал Ю. Театральна історія: 75 років тому, 1930-го відбувся судовий процес у справ “Спілки визволення України” – “СВУ” // Дзеркало тижня. – 2005. – 12–18 березня. – № 9. – С. 21.*

²⁸ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, фотодокумент, од. обл. 2-147962.

²⁹ Там само, фотодокументи, од. обл. 2-17075, 2-17930, 2-25994, 2-25996, 2-17993.

³⁰ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-25994.

³¹ *Матвеева Л. В.* Сторінки історії Всеукраїнської Академії Наук / *Матвеева Л. В., Циганкова Е. Г.* // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. ст. – К., 1996. – Вип. 2. – С. 55.

³² ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, фотодокумент, од. обл. 2-147959.

³³ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-42910.

³⁴ Там само, кінодокумент, од. обл. 2611.

³⁵ *Лебедев Н. А.* Очерки истории кино СССР. Немое кино. – М., Искусство, 1965.

³⁶ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, кінодокумент, од. обл. 1438.

Произведен анализ аудиовизуальных документов из фондов Центрального государственного кинофотофоноархива им. Г. С. Пшеничного, которые освещают жизнь и деятельность ученого-литературоведа, общественного деятеля С. А. Ефремова.

Ключевые слова: фотодокумент; кинодокумент; “ефремовщина”; Союз освобождения Украины; судебный процесс.

There is made the analysis of audiovisual documents of The Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine after H. Pshenychnyi funds, that highlight the life and career of scientist and literary critic, social activist S. O. Efremov.

Keywords: photodocument; cinedocument; “efremivschyna”; “The Union of Liberation of Ukraine”; lawsuit.